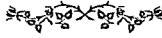

BİR YENİDEN DİRİLİŞ PROJESİ OLARAK İHYÂ'U 'ULÛMÎ'D-DÎN

Ejder OKUMUŞ*

Özet:

Bazı tarihsel şahsiyetler ve bazı kitaplar, birlikte veya ayrı ayrı birey ve toplumlar üzerinde nesilleri aşan etkiler bırakabilmektedir. İmam Gazâlî (450-505/1058-1111), sosyolojik ve siyasal anlamda bir lider değildir, ama bir bilgin, bir İslâm âlimi olarak onun adı, yazdığı kitaplarıyla sadece bilginler üzerinde değil, genel olarak Müslümanlar üzerinde de yüzyıllardır etkisini sürdürmektedir. Onun sadece İhyâ'u 'Ulûmî'd-Dîn adlı eseri dahi Müslümanlar üzerinde derin etkiler bırakan bir kitap olarak incelenmeye değerdir. Bu çalışmada söz konusu eser, toplumu dönüştürüp diriltmek, yeniden ihya etmek amacıyla yazıldığı için toplumu ihya kitabı olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İmam Gazâlî, İhyâ, İhyâ'u 'Ulûmî'd-Dîn, İslâm, Yeniden İhyâ Hareketleri.

İhya Ulûm al-Dîn as a Resurrection Project

Abstract:

Some historical figures and some books, together or separately, could leave an impact on individuals and societies over generations. Imam al-Ghazzali (450/1058-505/1111), is not a leader in a sociological and political sense, but as a scholar, an Islamic scholar his name, has been effective not only for scholars, but also for Muslims in general for centuries with books he authored. His work İhyâ Ulum al-Din, alone is worth studying as a book which has left a profound impact on Muslims. In this study, the aforementioned work is regarded as a book of revitalization of society because it was written in order to transform and revitalize society.

Key Words: Imam al-Ghazali, Revitalization, The Revitalization of Religious Sciences, Islam, Reform movements.

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş:

İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn adlı eserin yazılış amacına ve eserde konuların ele alınış biçimine bakıldığı zaman, İmam Gazâlî'nin (450/1058-505/1111) yaklaşımında (1982: I, 1-2) toplumu diriltmek, yenilemek, aslına döndürmek için gerekli olan şeyin, insanların mallarını haram yollarla alma aracı olan cedel ilmi ve kafiye ilimleri gibi dünya ilimlerinin hakim olduğu döneminin Müslüman toplumunda neredeyse ortadan kalkacak duruma gelmiş bulunan din ilimlerini ihya etmek olduğu anlaşılır. Esasen İmam Gazâlî'nin hayatının son döneminde tamamladığı (h. 495) İhyâ ile yapmak istediği; toplumu ihya eden dinî ilimleri diriltmek, yeniden inşa etmek, İslâm toplumunda dinî yenilenme gerçekleştirmektir. Söz konusu ilimler ise Gazâlî'nin yaklaşımında fıkıh, hikmet, ilim, ziya, nûr, hidayet ve rüşddür. Gazâlî, selef-i salihinin ahiret yolunda kılavuz edindikleri bu ilimlerin kendi döneminde halkın arasından çekilip gittiğini ve adeta bir daha hatırlanmamak üzere zihinlerden silindiğini, ahiret yolunda yürütmeyi kolaylaştıran bu ilimlerin unutulmasının, dinde açılan en büyük yara ve uçurum olduğunu savunmakta ve onun için İhyâ'yı yazmayı bir zaruret olarak gördüğünü belirtmektedir. Gazâlî, İhyâ'yı, din ilimlerini ihya etmek, geçmiş imamların yolunu göstermek, peygamberlerin ve onlara tabi olanların faydalı gördükleri ilimlerin mahiyetini açıklamak gayesiyle kaleme aldığını söylemektedir. Nitekim kitabın planına ve konuların seçimine bakıldığında, bu amaç ve hedef fark edilebilir; konuların ana başlıklar halinde sırasıyla ibâdât, âdât, mühlîkât ve münciyât olarak belirlenmesi ve bu sıraya göre de ele alınması, bu durumu göstermektedir. Gazâlî, bu konuları ele alan bir kitap yazmakla, sırf teorik ve soyut bilgiler vermeyi değil, aksine dünyaya yönelmiş, dünyevileşmiş Müslüman toplumda bir zihniyet dönüşümü meydana getirmek suretiyle bir ihya hareketi gerçekleştirmeyi ve böylece helake giden İslâm toplumunu diriltmeyi hedeflemektedir. İmam Gazâlî, doğru bilgi ve ilmi ortaya koyarak ve âlimde bulunması gereken özellikler üzerinde durarak toplumun ihyasının yolunun din ilimlerinin ihyasından, yani dini bilgi ve ilimleri doğru bir biçimde topluma, toplumun zihniyet ve pratikler dünyasına hakim kılmaktan geçtiğini göstermeye çalışmaktadır. Denilebilir ki, İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn bir ihya kitabı veya bir ihya hareketi kitabıdır.

Din sosyolojisinde, toplumda ihya veya yeniden ihya hareketleri olarak adlandırılan toplumsal hareketler hatırı sayılır bir araştırma alanıdır ve bu alanda yazılan eserler, geniş denilebilecek bir literatür meydana getirmektedir. Aşağıda da görüleceği gibi, ihya veya yeniden ihya hareketleri olgusu incelendiğinde, İmam Gazâlî'nin kitabının bir ihya kitabı olduğu ve de Gazâlî'nin bir ihyacı olduğu anlaşılır.

1 (1982: I, 2)

Bu çalışmada, sosyolojinin İslâm ilim tarihindeki klasik izdüşümlerinden, bir anlamda İslâm din sosyolojisinin tarihin derinliklerindeki mümessillerinden ve düşünce ve ilim tarihinin en velûd insanlarından İmam Gazâlî'nin İhyâu 'Ulûmî'-Dîn adlı eseri, din sosyolojisinde önemini koruyan bir konu olan ihya veya yeniden ihya hareketleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmanın temel kaynağı da konuya bağlı olarak aynı eser, yani İhyâ'u 'Ulûmî'-Dîn'dir. Onun dışında konumuzu ele almaya yardımcı olabilecek başka kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Tecdid ve İhyâ'

Tecdid ve ihyâ, bu isimlendirmelerle Müslümanlara özgü terimlerdir. İslâm'ın tarihsel pratiğinde genel olarak bir tecdid anlayışı ve hareketi; her yüzyılda bir müceddidin (yenileyici) ortaya çıkarak dini yenilemesi, ihya etmesi, yeniden yorumlaması ve dine bir dinamizm kazandırması anlayışı mevcuttur². Her asırda Müslüman toplumda bir müceddidin geleceğine dair hadis de variddir³. Mecelle'de güzel bir biçimde ifadesini bulan İslâm fıkıhındaki "Ezmânun teğayyürü ile ahkâmun teğayyürü" prensibi de tecdid ve ihya ile ilgili olarak zikredilebilir. Esasen Müslümanlarda tecdid, ihyâ, yenilenme, yenilik ve diriliş gibi kavramlarda ifadesini bulan fenomenin Kur'anî temeli mevcuttur. Kur'an'da Nisa Sûresinde iman edenlere yöneltilen "iman ediniz" buyruğu, konunun daha iyi anlaşılmasını temin edebilir: "Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin."⁴.

Görüldüğü gibi yenilenme, kendini yenileme, gözden geçirme, yeniden ihya ve tecdid, Müslümanlara emredilmektedir. Bu ayetle, Müslümanların dinamik kalmalarının, helake gitmemelerinin yolu gösterilmektedir ki, o yol da yeniden iman etmedir, yenilenmedir. Yenilenme, esasen yeniden iman etmenin, imanı tecdîde tâbî kılmanın adıdır. Yenilenmenin Müslümanlar için karşılığı, yeniden var olmadır; kendini değişim sürecinde tutmak, kendinde inkılap yapmaktır. Değişimi zamanında ve iyi okuyarak bilinçli bir yenilenme, hayatın anlamlı hale gelmesi için şarttır. Yenilenme; kendini yenileme, yeni kılma ve yeniden var etme, yeniden "boyanıp donanarak" varlık sahnesine çıkma ve zamanın ruhuna vakıf olup zamanda kendini yeni bir oluşla ortaya koymanın bir başka ifadesidir.

İslâm'la yenilenmek, var olan imanı gözden geçirmek ve yenileyerek devamlılığını sağlamak, Allah'a, peygamberlerine ve kitaplarına sağlam ve şüphe götürmez bir imanla iman etmek demektir. İslâm ile yenilenmek, yeniden iman etmek, hayati

2 Bkz. Mevdûdî 1992.

3 Ebû Davud, Sünen, Melâhim 1.

4 Nisa, 4/136.

yeniden okumak, zihin dünyasını yeniden kurmak, gönül dünyasını yeniden açmak, açık görüşlü olmak, kendini sürekli yeniden kurmak, önyargılı olmamak vs. demektir. Yeniden iman etmenin adı olarak İslâm'la yenilenmek, silkelenmek, titremek, öğrenmek, bilip tanımak, düşünüp taşınmak, irade ve aklımızı kullanmasını bilmek, olaylar karşısında kendimizi yeniden konumlandırmak, tutum, tavır ve davranışlarımızı gözden geçirip yeniden oluşturmak, kendinizle, çevrenizle, tarihinizle, inançlarınızla yüzleşmek, değerlerinizi yeniden "değer"lendirmek demektir. İslâm'la yenilenmek, kendime yabancılaşmış, çevreme körleşmiş, olup bitenlere duyarsızlaşmış ve imanıyla arama mesafe koymuş olma ihtimaline karşı yeniden bakış sahibi olmak, İslâmî ilke ve değerlere, İslâmî imana yeniden gelmek, İslâm'la aydınlanmak, İslâm'ın aydınlığına gelmek demektir. İslâm'la yenilenmek demek, zamanın kendinizi kuşatmasına izin vermemek için zamanı tanımak ve zamanın icaplarına göre kendinizi, imanınızı tazelemek, yeniliklere açık olmak, bağınaz olmamak, araştırmacı, irdeleyici ve üretken, akli harekete geçirici olmak demektir. İslâm'la yenilenmek, imanımda, düşüncemde, bakışımda yenilik üretmek demektir. İslâm'la yenilenmek, hayatımıza dinamizm kazandırmak, imanımızı eylemlerimizle buluşturarak sahicileştirmek demektir. İslâm'la yenilenmek Müslüman kalarak yenilenmek, yani yeniden iman etmek, Allah'ın varlığı ve birliğine, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, bütün hakikatlere imanımızı yenilemek ve sağlamlaştırmak demektir. İslâm'la yenilenmek, yeniden iman etmek, yeniden İslâm'la kimliklenmek, yeniden Müslüman olmak demektir. İslâm'la yenilenmek, tarihle yeniden buluşmak, kendi zamanınızı tesis etmek, geleneği yeniden kurmak, inşa etmek ya da yeni bir gelenek oluşturmak, geleneği zamanla buluşturmak demektir⁵.

Yenilenme, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in yaptığı gibi, yeniliklere açık olma, değişime kapalı olmama, toplumun kötü yönde değişimine meydan vermemek için iradî ve planlı değişim projesi hazırlama ve bu proje doğrultusunda değişim sürecine girmedir. Hz. Peygamber'in davetinin muhtevasının, o günkü Arap toplumunun ve dünyanın süper güçleri de dahil pek çok toplumun hayat tarzına göre çok büyük yeniliklerle yüklü olduğu düşünüldüğünde müslümanın yenilenmesinin, salt kendi yenilenmesinin ötesinde engin bir mana yüküyle yüklü olacağı anlaşılacaktır. İslâm Peygamberi'nin yeni olana, yeniliklere önyargıyla karşı çıkmadan düşündükten ve doğru mu yanlış mı olduğunu araştırıp sorguladıktan sonra o yeni veya yenilik konusundaki kararını verdiğini düşünürsek, yenilenmenin ne kadar önemli olduğunu anlarız. Hz. Peygamber'in Sünnetinde "yenilikçiliğin" esas olduğu düşünülürse, yenilenmenin mânâsı daha iyi kavranabilir. İslâm Peygamberi, sosyolojik anlamda kendi toplumunda çok köklü değişimlerin gerçekleşmesinde esas rolü oynamış ve değişimci ör-

neklîğiyle tüm Müslümanlara değişimciliği salık vermiştir. Denilebilir ki, Hz. Peygamber, bir bakıma Sünnet'i ucu açık bir sistem olarak Müslümanlara bırakmış ve Müslümanların, İslâm'ın temel esasları çerçevesinde, gelişmeleri, yenilenmeleri, değişimleri dikkate almalarını, hatta toplumun yenilenmesinde, olumlu anlamda değişimin de başrolü oynamalarını istemiřtir⁶.

Müslümanların Hz. Muhammed (s.a.s.)'den günümüze kadar yaşadıkları iyi veya kötü süreçleri tecdîd ve ihyâyı hesaba katmadan anlamak zordur. İmam Rabbanî'nin Müceddid-i Elf-i Sâîf olarak isimlendirilmesi bu noktada önemli bir örnek olay olarak zikre şayandır. İkinci Bin Yılın Müceddidi anlamında kullanılan bu terim, onun Müslümanlar açısından ihya ve tecdid önderi olarak görüldüğünü, ona İslâm'da yenileme hareketinin, hem de ikinci bin yıl için öncüsü ve lideri olarak bakıldığını göstermektedir⁷. Bu isimlendirme, ayrıca diğer dinî hareketler için de önemli bir nitelendirme olan millenaristik hareketleri hatırlatmaktadır.

İhyâ veya yeniden-ihya hareketleri, alışılmadık fenomenler değil, tersine insanlık tarihinde yinelenen olaylardır. Yeniden-ihya sürecine dahil olmayan insanların sayısı çok az olsa gerektir. Bu yüzden onlar, derin tarihsel öneme sahiptirler. İhyâ veya yeniden-ihya hareketi, genel düzlemde, mevcut toplumsal ve kültürel duruma göre daha doyurucu ve tatmin edici bir kültür inşa etmek için genellikle bir liderin etrafında ortaya konulan organizeli ve bilinçli bir çaba olarak tarif edilebilir⁸. Dinî düzlemde ise dinî düşünce, inanç ve hayatta mevcut duruma göre daha tatmin edici ve daha sahih bir dinî anlayış, düşünce ve hayat tarzı meydana getirmek için genellikle bir liderin etrafında ortaya konulan organizeli ve bilinçli bir çaba olarak tanımlanabilir.

İslâm'ın düşünce boyutu ve sosyal pratiğinde önemli bir yeri olan tecdîd ve ihyâ olgusu, Batı'da vitalizasyon ve revitalizasyon gibi kavramlarla ifade edilmektedir⁹. Nitekim İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn de İngilizce'ye "The Revitalization of the Sciences of Religion" veya "The Revival of Religious Sciences" gibi başlıklarla çevrilmiştir. Bu çerçevede yeniden ihya hareketleri, Batılı terminolojide reform hareketleri, vitalistik hareketler, revivalistik hareketler, mesiyaniik hareketler, milleneryan hareketler vs. şeklinde farklı isimlendirmelere konu olmaktadır.

İhyâ ve yeniden ihya hareketlerine dünyanın çeşitli yerlerinden řu örnekler verilebilir: Kuzey Amerika'da Handsome Lake vak'ası (Seneca, 1799-1815), Delaware Peygamberi (Pontiac ile ilişkili, 1762-1765), Shawnee Peygamberi (Tecumseh ile

6 Okumuş 2009.

7 Bkz. Mevdûdî 1992: 81-89.

8 Wallace 1956.

9 Bkz. Wallace 1956: 264-282.

ilişkili, 1805-1814), Ghost Dance (1888-1896) ve Peyote; Avrupa'da John Wesley ve erken Methodism (1738-1800); Afrika'da İkhnaton'un yeni dini (Eski Mısır), Sudan Mehdisi (Sudan, 1880-1898) ve Xosa İhyâ/Uyanış Hareketi (Kuzey Afrika, 1856-1857); Asya'da Hıristiyanlığın orijini, Sikkhizm'in erken gelişimi (Hindistan, yaklaşık 1500-1700) ve Taiping İsyanı (Çin, 1843-1864); Melanesia'da Vailala Madness (Yeni Guinea, yaklaşık 1919-1930); Güney Amerika'da, orman kabileleri arasında yeni zamanlarla erken temasla ortaya çıkan bir dizi terre sans mal hareketleri¹⁰.

Gazâli'nin Zamanı ve İçinde Yaşadığı Toplumun Durumu

Gazâli'nin İhyâ'sının amacını doğru anlamak için onun yaşadığı zamana ve mensubu olduğu İslâm toplumunun durumuna bakmak faydalı olacaktır.

Gazâli'nin dönemi, İslâm toplumunun hemen her boyutunda büyük başarılarla rağmen önemli çözümlerin baş gösterdiği ve Gazâli'ye göre çöküş sürecine girildiği bir zaman dilimini ifade etmektedir. Siyasal düzlemde bir karmaşa ve parçalanmışlık halinin egemen olduğu söylenebilir; mülûku't-tavâif diye adlandırılan küçük İslâm devletleri, söylem planında halifeye bağlı oldukları halde, halifenin nüfuzunu üzerlerinde hissetmiyor veya hissettirmiyorlardı. Bu devletler ayrıca birbirleriyle savaş veya çatışma halinde idiler. Bu, Müslümanların çok önemli bir iç sorunu idi; ama en az bunun kadar önemli, hatta daha önemli bir diğer iç sorun ise, hem zihinsel ve itikadî alanda fitneye sebebiyet veren, hem de siyasal planda suikast da dahil çok ciddi sonuçlar doğuran Batınî hareketin varlığı idi. Müslümanların en önemli meselelerinden biri de uluslar arası boyutta kendini gösteriyordu. Müslümanlar için büyük bir tehlike arz eden bu dış kaynaklı sorun, Batı Avrupa'nın çöküş sürecinden kurtuluş mücadelesini de ifade eden Haçlı seferleri idi. Haçlı orduları, İslâm topraklarına sürekli saldırı halindeydi, hatta Antakya (1098) ve Kudüs (1099) Haçlı Orduları tarafından işgal edilmişti. Bu da İslâm toplumunda siyasal, sosyal, ekonomik ve dinî boyutlarda ağır şartlar intaç etmişti. Bunların bir kısmı doğrudan, bir kısmı ise dolaylı olarak Gazâli'yi ve Gazâli'nin yaşadığı toplumsal atmosferi etkilemişti. Ayrıca yine hem iç hem de dış boyutları bulunan, ama dış boyutu daha ağırlıklı olan bir önemli sorun daha vardı ki o da yabancı kültür, inanç ve düşünce veya felsefe unsurlarının İslâm toplumuna girmesi ve bunların bir kısmının İslâm açısından ciddi tehlikeler arz ettiği görüşünün hasıl olmasıydı. Bütün bunlara ek olarak bir de Müslümanlar ve özellikle de İslâm âlimlerinin üzerlerine düşen görev ve sorumluluklarının gereğini yerine getirmemeleri, tersine yanlış işler yapmaları, bhusus halkın sırtından geçinir duruma gelmeleri gibi mühim durumlar, Müslümanların halinin olumsuz fotoğrafını yansıtmaktaydı¹¹.

10 Wallace 1956: 264-282.

11 Bkz. Orman 2002: 35-52; Orman 1986: 15-28

Sonuçta Gazâlî'nin zamanı, yani 11. ve 12. yüzyıllar, genel olarak Müslümanların ciddi ve büyük problemlerle, özellikle de siyasal, ahlakî, entelektüel, felsefî, kelamî, dinî ve itikadî sorunlarla boğuştuıkları olağanüstü dönem olarak adlandırılabilir. Özelde ise Gazâlî'nin yaşadığı Horasan'da sosyal durum, Müslümanların hali, Gazâlî'ye göre hiç de iç açıcı değildir; Müslümanlar yok oluşa doğru gitmektedirler. Nitekim Gazâlî (1982: II, 306), Kur'an'a göre toplumun temel dinamiklerinden biri olup toplum için hayat memat meselesi olan emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker ilkesinin¹², peygamberlerin insanları hak din üzere yaşatmak ve toplumların varlıklarını sürdürürebilmeleri için yerine getirmekle emrolundukları bir görev olduğunu savunmaktadır. Gazâlî'nin yaklaşımında eğer bu görev ifa edilmezse, peygamberlik görevi boşa çıkar, din yıkılır, başboşluk ve dalalet egemen olur, cehalet yayılır ve fesat insanlar arasında oldukça revaç bulur; sonunda ülkeler, toplumlar yok olurlar. Gazâlî, olmasından korktuğumuz bu durumun, kendi zamanında maalesef olduğunu söylemekte ve "innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" (Şüphesiz biz Allah içiniz ve kuşkusuz O'na dönüceğüz - Bakara 2/156) ayetini okumaktadır. Çünkü yazarımıza göre bu ilke ve bu ilkeye dair ilim yıkıma uğramış, Müslümanlar bu görevi yerine getirme alışkanlığından uzaklaşmışlardır; böylece halka yağcılık kalpleri kaplamış, yaratıcının murakabesi ve mülahasası kalplerden tamamen silinmiş; insanlar nefislerinin heva ve şehvetlerine akılsızca gark olmuşlardır. Yeryüzünde Allah rızası için hiçbir kinayıcının kınamasından korkmayacak gerçek bir mü'min pek ender kalmıştır.

Bu helake gidişe bir dur demek gerekmektedir. İşte İmam Gazâlî, İhyâ'yı bu kötü gidişe dur demek için yazmıştır. Gerçekten de dikkatli bir bakış, İhyâ'nın yazılmasında, Gazâlî'nin kendi zamanında Müslüman toplumun içine düştüğü dinî, itikadî, ahlakî ve sosyal karmaşa, çözülme ve yozlaşmadan duyduğu ızdırabın ve söz konusu yozlaşma ve bozulmanın arka planındaki etken ve nedenleri tespit ederek tedavi yollarını gösterme amacının, yani toplumu ıslah etme gayesinin olduğunu ortaya koyacaktır.

Gazâlî'nin Üstlendiği Misyon: İhyâcılık

Gazâlî¹³, yukarıda kendi izah tarzıyla ifade etmeye çalıştığımız emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker görevi yerine getirilmediği zaman, toplumu helâke götüren kötü gidişe dur diyecek, bu ilkeyi hayata geçirecek, bu uğurda çalışacak, bu yıkıma maruz kalmış sünneti, geleneği yenileyen, yeniden ihya eden, diriltiren bir kişinin bulunduğunu söylemektedir. Bundan hareketle Gazâlî'nin kendisine ihyacı ve müceddid misyonu yüklediği sonucu çıkarılabilir.

12 Bkz. Okumuş 2007.

13 1982: II, 306.

Gazâlî'nin müceddidliği konusunda Müslümanlar arasında oldukça yaygın denilebilecek bir görüş mevcuttur. Kendisi, "her asırda Müslüman toplumda bir müceddidin ortaya çıkacağını" belirten hadisi el-Munkız mine'd-Dalâl isimli eserinde (1967: 122) zikretmekle de adeta kendi müceddidliğine dolaylı göndermede bulunmuş olabilir:

Kalp ve müşahede erbabından bir toplulukla istişare ettim. Hepsi artık uzletten çıkmam ve zaviyeden ayrılmam gerektiği hususunda ittifak ettiler. Salihler tarafından görülüp tevatür derecesinde birçok rüya da bunu teyid etti. Bu rüyalar, bu hareketin, Allah Sübhânehû'nun bu asrın başında takdir ettiği bir hayrın ve rüşdün başlangıcı olduğunu gösteriyordu. Bu şahadetlerden dolayı ümidim sağlamlaştı ve hüsnü zan galip geldi. Şüphesiz Allah Tealâ, her yüzyıl başında dinini yeniden ihya edeceğini va'd etmiştir. Yüce Allah, 499 yılının Zilkade ayında bu önemli görevi ifa etmek için Nişabur'a hareket etmemi müyesser eyledi...

Gazâlî, İslâmî ilimleri yeniden kurmak veya inşa etmek amacıyla yazdığı İhyâ ile, bir ihya ve ıslah hareketi başlatmak ve böylece Müslüman birey, toplum ve devleti çöküş sürecinden çekip çıkarmak istemiştir. el-Munkızu mine'd-dalâl'deki (1967: 123) şu ifadeleri de bunu teyid etmektedir:

Ben, kendi nefsimi ve başkalarını ıslah etmek istiyorum. Muradıma erecek miyim, yoksa maksadıma ulaşmaktan mahrum mu kalacağım, bilmiyorum. Fakat yakîn ve müşahede imanıyla inanıyorum ki "lâ havle velâ kuvvete illâ billâhilaliyyi'l-azîm" (Değişim, hareket ve kuvvet, ancak büyük Allah'a aittir). Ben hareket etmedim, O beni harekete getirdi; ben yapmadım, O bana yaptırdı. O'ndan, önce beni ıslah etmesini, sonra benim vasıtamla başkasını ıslah etmesini; önce beni doğru yola kavuşturmasını, sonra benim aracılığımla başkasını doğru yola iletmesini; bana hak olan şeyin hak olduğunu göstermesini ve ona uymayı bana nasip etmesini; bâtil olan şeyin bâtil olduğunu bana göstermesini ve ondan sakınmayı bana nasip etmesini diliyorum.

Son tahlilde Gazâlî'nin İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn, hatta bu eserin Farsça özeti mahiyetindeki Kimyâ-yı Se'âdet (1380) ile yaptığı şeyin, kendi döneminde ciddi sıkıntılar yaşayan ve pek çok sorunla karşı karşıya gelen Müslümanlar için yeni bir diriliş, uyanış veya yeniden ihya hareketini icra etme projesi olduğu veya böyle bir projenin önemli bir parçasını teşkil ettiği söylenebilir. Bu durumda İmam Gazâlî'nin, İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn adlı eserinde ortaya koyduğu proje ile yeni bir diriliş hareketi başlatmayı hedeflediği düşünülebilir¹⁴.

Yeniden ihya projesiyle, Gazâlî, dini yeniden tanımlamak, dinî bilgi ve ilimleri yeniden anlamlandırıp canlandırmak (Suruş 1989: 40); fıkıh, ilim, tevhid, tezkir ve

14 Kaya 2009: XI; Mevdûdî 1992: 66-73.

hikmet gibi kavramları yeniden ele alıp onların doğru anlamlarını ortaya koymak, ulemanın toplumdaki misyonunu tekrar hatırlatarak ulemayı içinde buldukları kötü durumdan kurtarmak ve böylece Müslüman toplumu yok oluş sürecinden çekip çıkartmak ve diriltmek istemiştir.

İhyâ'nın Konu Tertibi ve Muhtevası

İhyâ'u 'Ulûmî'd-Dîn'in bir ihya kitabı olduğunun, Müslüman toplumu zihniyet dünyalarında, düşünce biçimlerinde ve davranışlarında değişim meydana getirerek diriltmek, yeniden ihya etmek amacıyla yazıldığına önemli bir kanıtı veya göstergesi, onun konularının tertibi ve muhtevasıdır. Gazâlî, kitabın konularını söz konusu amaca hizmet edecek şekilde seçmiş, sıralamış ve muhtevalarını oluşturmuştur.

Kitabında doğrudan sosyal konuları ele alan, din-toplum ilişkisini inceleyen, hat-ta din sosyolojisinin toplumsal tabakalara göre farklı dindarlık biçimleri gibi önemli konularını kendine özgü tarz ve yöntemle ele alan İmam Gazâlî, İhyâ'yı, bizzat kendisinin giriş kısmında verdiği bilgilerden (1982: I, 2-4) de açıkça anlaşıldığı gibi dört ana kısım (rub') üzere tesis etmiştir. Bu kısımlar şunlardır: 1. Rub'u'l-İbâdât (İbadetler) ; 2. Rub'u'l-Âdât (Âdetler, Alışkanlıklar); 3. Rub'u'l-Muhlikât (Helak Ediciler); 4. Rub'u'l-Munciyât (Kurtarıcılar).

Gazâlî, bu ana kısımlardan her birini 10 (on) alt bölüme (kitab) ayırmıştır. Her ana kısma ait bu bölümler ise şunlardır:

Rub'u'l-İbâdât (İbadetler): 1. Kitâbu'l-'İlm (İlim); 2. Kitâbu Kavâidi'l-'Akâid (İnanç Esasları); 3. Kitâbu Esrârü't-Tahâreh (Temizliğin Sırları); 4. Kitâbu Esrârü's-Salâh (Namazın Sırları); 5. Kitâbu Esrârü'z-Zekâh (Zekatın Sırları); 6. Kitâbu Esrârü's-Savm (Orucun Sırları); 7. Kitâbu Esrârü'l-Hacc (Haccın Sırları); 8. Kitâbu Âdâbi Tilâveti'l-Kur'an (Kur'an Okumanın Adâbı); 9. Kitâbu'l-Ezkâr ve'd-De'avât (Zikirler ve Dualar); 10. Kitâbu Tertîbi'l-Evrâd fi'l-Evkât (Virdlerin Vakitlerine Göre Tertibi)

Rub'u'l-Âdât (Âdetler, Alışkanlıklar): 1. Kitâbu Âdâbi'l-Ekl (Yemek Adabı); 2. Kitâbu Âdâbi'n-Nikâh (Nikah Adabı); 3. Kitâbu Ahkâmi'l-Kesb (Çalışıp Kazanma Hükümleri); 4. Kitâbu'l-Halâl ve'l-Harâm (Helal ve Haram); 5. Kitâbu Âdâbi's-Suhbe ve'l-Mu'âşere ma'a Asnâfi'l-Halk (Çeşitli İnsan Tipleriyle Sohbet ve Muâşeret Adabı); 6. Kitâbu'l-'Uzleh (Uzlet); 7. Kitâbu Âdâbi's-Sefer (Yolculuk Adabı); 8. Kitâbu's-Semâ ve'l-Vecd (Semâ ve Vecd); 9. Kitâbu'l-Emr bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehy ani'l-Munker; 10. Kitâbu Âdâbi'l-Ma'îşeh ve Ahlâkı'n-Nubuvveh (Geçim Adabı ve Nubuvvet Ahlâkı).

Rub'u'l-Muhlikât (Helak Ediciler): 1. Kitâbu Şerhi 'Acâibi'l-Kalb (Kalbin Acaip Durumları); 2. Kitâbu Riyâdatu'n-Nefs (Riyazet-i Nefs); 3. Kitâbu Âfâtu's-Şehveteyn: Şehvetü'l-Batn ve Şehvetü'l-Ferc (İki Şehvetin Afetleri: Mide Şehveti ve Cinsel Şehvet Afetleri) ; 4. Kitâbu Âfâti'l-Lisân (Dilin Afetleri); 5. Kitâbu Âfâti'l-Gadab

ve'l-Hıkd ve'l-Hased (Öfke, Kin ve Hasedin Afetleri); 6. Kitâbu Zemmi'd-Dünyâ (Dünyayı Zem); 7. Kitâbu Zemmi'l-Mâl ve'l-Buhl (Mal ve Cimriliği Zem); 8. Kitâbu Zemmi'l-Câh ve'r-Riyâ' (Makam ve Riyayı Zem); 9. Kitâbu Zemmi'l-Kibr ve'l-'Ucb (Kibir ve Ucbu Zem); 10. Kitâbu Zemmi'l-Gurûr (Gururu Zem).

Rub'u'l-Munciyât (Kurtarıcılar): 1.Kitâbu't-Tevbe (Tevbe); 2. Kitâbu's-Sabr ve's-Şukr (Sabır ve Şükür); 3. Kitâbu'l-Havf ve'r-Recâ' (Korku ve Ümit); 4. Kitâbu'l-Fakr ve'z-Zuhd (Fakr ve Zühd); 5. Kitâbu't-Tevhîd ve't-Tevekkul (Tevhid ve Tevekkül); 6. Kitâbu'l-Mahabbeh ve's-Şavk ve'l-Uns ve'r-Rıdâ (Muhabbet, Şevk, Ünsiyet ve Rıza); 7. Kitâbu'n-Niyye ve's-Sıdk ve'l-İhlâs (Niyet, Sıdk ve İhlas); 8. Kitâbu'l-Murâkabe ve'l-Muhâsebe (Murakabe ve Muhasebe); 9. Kitâbu't-Tefekkür (Tefekkür); 10. Kitâbu Zikri'l-Mevt (Ölümü Hatırlama).

Konular ele alınırken önce ilgili ayetlerin, sonra da hadislerin zikredilip delil olarak getirilmesinin bir yöntem olarak izlendiği İhyâ'nın ana ve alt başlıklarına dikkatlice bir bakış, onun yazarı tarafından yazılış amacı olan toplumu ihyanın, konu başlıklarının içinde tezahür ettiği görülmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda hemen birinci rub'a, yani birinci kısma bakıldığında, ibadetlerin konu edildiği görülür. İbadetlerin alt başlıklarına bakıldığında da, yazar tarafından öncelikle ibadetler konusunda Müslümanların bir zihniyet, algı ve anlayış dönüşümünün amaçlandığı ve ardından da bu zihniyet dönüşümüne göre pratiklerin değişmesinin, ibadetlerin aslına uygun bir biçimde yapılmasının hedeflendiği anlaşılabilir. Çünkü ibadetler kısmında ilk bölüm ilim konusunu ele almaktadır. Gazâlî, ibâdât kısmının ilim kitabı bölümünde, İslâmî anlamda ilimden uzaklaştığı tespitini yaptıktan ve bununla ilgili gözlem ve delillerini ortaya koyduktan sonra iddialı bir üslupla doğru ilim anlayışını ve ilimlerin doğru içeriklerini göstermeye çalışmaktadır. Bu çerçevede ilmin ne kadar önemli ve hayati olduğu, Müslüman halkın nasıl ilim konusunda yanlış sürüklendiği, makbul ve mezmum ilimlerin neler olduğu, fıkıh, ilim, tevhid, tezkir ve hikmet gibi kavramların gerçek, asli ve doğru anlamlarının neler olduğu, ilimle ilgili yanlışların ortaya çıkmasında âlimlerin hataları ve sorumluluklarının ne olduğu, ilmin afetleri, iyi ve kötü âlim ayrımı ve bunların alametleri, aklın önemi ve anlamı gibi hususlar üzerinde uzunca durmaktadır.

İbadetler kısmının ikinci bölümü ise inanç esasları veya kaidelerini ihtiva etmektedir. Bu bölümde Gazâlî, İslâm inancının temel unsuru kelime-i şehadetin manası üzerinde durmakta; İslâm'ın inanç esasları ve kelamın temel konuları hakkında birçok hususu el almaktadır. Bu çerçevede tahkiki imanın önemi üzerinde durmakta ve kelam ilminin konumunu tartışmaya açmakta, kelam ve cedel ilmi konusundaki ifrat ve tefrite varan yaklaşımları sorgulamakta, kelam ilminin halka zararlarını anlatmakta ve son tahlilde kelam ilminin mutlak olarak yerilmesinin ve mutlak olarak övülmesinin doğru olmadığını söylemektedir.

İhyâ'da ibâdât kısmının ilim ve inanç konularından sonra doğrudan uygulama ko-

nularına geçildiği görülmektedir; fakat uygulama konularında da yine bir anlayış ve zihniyet sorgulaması yapıldığı ve bu noktada da bir değişimin gerekli olduğu fikri işlenmektedir. Nitekim örneğin taharet bölümünde İslâm'a uygun zahiri temizliğin nasıl olması gerektiği hususu Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Sünneti ve Sahabenin uygulaması doğrultusunda ele alınmaktadır. Temizlik konusunda ortaya çıkan bidatler zikredilmekte, eleştirilmekte ve iç temizliğin önemi üzerinde durulmaktadır.

Esasen İhyâ'da diğer rub'larda, yani ana kısımlarda da öncelikle bir zihniyet ve anlayış değişikliğinin amaçlandığı söylenebilir. İmam Gazâlî, kendi yaklaşımıyla hemen her konuyu ele alırken sıklıkla yanlışları, bidatleri, ifrat ve tefritleri zikredip tartışmakta, eleştirmekte ve onların yerine kendi bakış açısına göre doğruları ikame etme yoluna gitmektedir.

İhyâ'nın konularının tertibi hususunda gözlemlenen bir husus da, birinci kısmın, yani ibâdât kısmının İslâm'ın temel konularını içermesi ve ondan sonraki kısmın ise toplumsal ilişkilerle ve muameleatla doğrudan ilgili konuları ihtiva etmesidir. Üçüncü ve dördüncü kısımların konuları ise, toplumu helake götüren ve tersine kurtaran hususları incelemektedir. Zaten ana kısımların başlıklarından da bu anlaşılabilir. Şu belirtilmelidir ki, Gazâlî'nin toplumun ihyasında savunduğu anlaşılan yöntem, bireyden topluma, bireyin kurtuluşundan toplumun kurtuluşu biçimindedir.

Görüldüğü üzere İhyâ'u 'Ulûmî'd-Dîn, konuların seçimi ve tertibi itibariyle İmam Gazâlî'nin takdim kısmında belirttiği amaca uygun olarak bilinçli bir biçimde telif edilmiştir. Bundan dolayı kitabın isminden konularına ve konuların sıralanışına kadar ihyâ amaçlı olarak hazırlandığı söylenebilir.

İhyâ'da İlim ve Âlim

İmam Gazâlî, eserinde her birini bir ciltte ele aldığı ibâdât, âdât, mühlikât ve münciyât olarak belirlediği dört ana kısımdan her birini on kitaba, yani bölüme ayırmıştır. Dört kısmın bütün bölümleri içinde en uzun bölüm "Kitâbu'l-İlm"dir ve bu bölüm eserin ilk konusudur; zira yukarıda belirttiğimiz, eserin yazılış amacına uygun olarak Gazâlî, ilmi toplumu kurtaracak temel nokta olarak görmekte ve ondan dolayı da ilim konusunu başta ve geniş bir biçimde ele almakta ve diğer bütün konuları ilim üzerine bina etmektedir. Nitekim Gazâlî (1982: I, 2 vd.), İhyâ'nın girişinde ilim konusunu kitabının başına almasının sebeplerini şöyle izah etmektedir:

1. İlimin insan için en önemli mesele olması.
2. İnsana fayda veren ilim ile zarar veren ilmi birbirinden ayırt etmek.
3. Kendi zamanında yaşayanların doğruluktan ayrıldıklarını, hayali şeylerin ardından koştuklarını ve hakikatin özünü ilgilenmeyip her şeyin kabuğu ile uğraştıklarını ispat etmek.

Gazâlî'nin ilimden bahsederken mûkaşefe ilmini değil, muamele ilmini kast ettiğini

de zikretmek gerek. Nitekim Gazâlî (1982: I, 3-4), eserinde kast ettiği ilmin, sadece bilinmesi gereken şeylerin bilinmesini temin eden ilim olarak mükâşefe ilmi değil, bilinmesine ek olarak amel edilmesi için de peşine düşülen ilim olarak muamele ilmi olduğunu ve mükâşefe ilmine giden yolun da muamele ilminden geçtiğini belirtmektedir.

Gazâlî, ilim konusunu işlerken âlime ağırlıklı bir yer vermektedir. İhyâ'da âlimi, toplumun önderi, topluma ilim öğretmek insanları helake götürücü kötü ahlaktan arındıran, toplumu güzel ahlaka yönelten büyük adam olarak görmektedir. Gazâlî (1982: I, 13), halkı ıslah edecek siyaseti dört grupta tipleştirir. Bunlardan birincisi peygamberlerin siyaseti, ikincisi melik, sultan ve halifelerin siyaseti, âlimlerin siyaseti ve vaizlerin siyasetidir. Gazâlî'ye göre bunlardan Allah'ı ve O'nun dinini bilen ve Peygamberlerin varisleri olan âlimlerin siyaseti, peygamberlerin siyasetinden sonra en şerefli siyasettir; zira âlimler, eğitim öğretimle, bilgi öğretmek, ilim öğretmek, halkı yok oluştan kurtarırlar.

Gazâlî, toplumun ihyasında fıkha ve fakihe özel bir misyon yükler. Bu nedenle bozulan fıkah anlayışı ve fakihleri eleştirir, onların yerine doğru fıkah ilmi anlayışını yerleştirmeye çalışır. Örneğin bir yerde fıkah ilmini toplumsal hayatı düzenleyen sosyal ilişkileri düzene koyan bir ilim olarak tanımlar ve kuru fıkha, kuru fakihlik yapanlara karşı çıkmakta; kalbini ıslah etmek için nefsiyle mücadele etmeyen fakihlerin durumunu, bütün hazırlıklarını yaptığı halde hacca gidemeyen kimselerin durumuna benzetmektedir.

Gazâlî'ye göre (1982: I, 54-55) ruh, bedenün ihtiyaç duyduğu suyu taşıyan kap gibidir; bir ilim bedenün ihtiyaçlarını karşılamaya ve bedeni sağlıklı tutmaya çalışıyorsa, o ilim ruha yardım ediyor demektir; zira beden ruhun taşıyıcısıdır, dolayısıyla beden için yapılan iyi şey, ruh için yapılmış demektir. Tıp böyle bir ilimdir. İnsan bedeninin sağlığı için tıp ilmine başvurur, yalnızken dahi insan tıp ilmine muhtaç olur. Fıkah ilmi ise insanların toplumsal ilmidir, bu yönüyle de tıp ilminden ayrılır. İnsan tek başına fıkha ihtiyaç duymaz. Zaten insanın tek başına yaşaması da muhaldir. İnsan toplumsal hayatta yaşayacak şekilde yaratılmıştır; insanın tek başına ihtiyaçlarını karşılaması, yaşamak için lazım olan bütün araçları elde etmesi mümkün değildir. İnsan örneğin tek başına ziraat yapamaz, ekmek pişiremez, başka yiyecekleri temin edemez; elbise, ev ve bunları yapmak için gerekli aletleri sağlayamaz. Bütün bunları bulabilmesi, temin edebilmesi ve yapabilmesi için başka insanlar, başka insanlarla bir arada yaşamaya ihtiyaç duyar. Toplumsal hayat, insan için bir zorunluluktur. İnsanlar toplu halde birbirleriyle iç içe yaşadıkları zaman ise şehvetler ve arzular artar ve bundan dolayı da aralarında kavgalar, mücadeleler, savaşlar vs. çıkar. Aralarında çıkan kavga ve çekişmelerden zayıf düştükleri zaman da dışarıdan gelen felaketlere karşı koyamazlar. Sonuçta içlerine zararlı unsurların karıştığı insanların yok olması gibi yok olur, çökerler. İçteki olumsuzlukları kaldırıp iç ilişkilerde itidal, tıp ilmiyle sağlanır. İç unsurların itidal yolunun bilgisi tıp ilmidir. Muamele ve davra-

nışlarda insanın hallerini mutedil olarak korumak ise fıkıh ilmidir. Bütün bunlar kalbin bineği olan bedeninin muhafazası içindir. Kalbini düzeltmek için nefsiyle mücadele etmeyip de sadece fıkıh ve tıp ilmine kendini veren kişinin durumu, bineğini satın alan, yedirip içiren, su kabını hazırlayan, fakat bütün bu hazırlıklara rağmen hacca gidemeyen kimsenin durumuna benzer. Gazâlî'nin bu yaklaşımı çeşitli açılardan tartışılabilir olmakla birlikte, kendi döneminde Gazâlî'nin diğer ilimlerle birlikte fıkıhı da ihya etme ihtiyacı duyduğu, hata fıkhı daha merkezi bir misyon yüklediği, ancak fıkıhın âlimlerin, fakihlerin marifetiyle aslından, asıl misyonundan uzaklaştığı, fıkıhın ve fıkıh âliminin topluma faydası olmayan teorik konularla uğraşır olduğu, oysa pratik konularla uğraşması, toplumun hayatına dair konularla iştiğal etmesi, toplumsal hayatı düzene koymasına gerektiğini savunduğu anlaşılmaktadır.

Gazâlî'nin bu yaklaşımının, kimi modern Müslüman aydın ve âlimlerin ve Türkiye'deki bazı Müslüman entelektüellerin, Batı karşısında yenilgi süreci içinde bulunan Müslümanların durumu bağlamında geleneksel fıkhıya yönelik eleştirilere benzerliği dikkati çekmektedir. Ayrıca bu bağlamda modern dönemde örneğin Muhammed İkbâl'in yapmak istediği ve bir kitapla esaslarını ortaya koymaya çalıştığı ihya da zikre değerlidir. Denilebilir ki, Müslümanlar açısından durumun sıkıntılı olduğu, çözüme muhtaç sorunların çoğaldığı, gerileme, çözülme ve kötüye gidiş hissedildiği durumlarda farklı zaman dilimlerinde benzer görüşler ve benzer tutumlar ortaya konulabilmektedir.

Demek ki, Gazâlî'nin ihya hareketi projesinde genel olarak ulemanın yeri büyüktür. Ona göre ahiret ve ahiret ilimleri yolunda insanlara rehberlik etmeleri gereken âlimler, bu görev ve sorumluluklarını bir kenara bırakıp basit çıkarları peşine düşer, iyiliği emr ve kötülükten nehy etmek yerine tam tersine iyiliği nehy ve kötülüğü emr etmeye başlarlar. Gazâlî el-Munkız'da da (1967; 130-131; 1990: 86-88), âlimleri eleştirir ve hakiki âlim ve ilmin özelliklerinden bahseder. Bu nedenle Gazâlî, hem âlimlere görevlerini hatırlatmak ve hem de insanları kurtaracak ahiret ilimlerini yeniden ihya etmek amacıyla İhyâ'yı kaleme almış ve böylece yeniden ihya projesini ortaya koymuştur.

İhyâ'nın Müslümanlar Üzerindeki Etkisi

Gazâlî, âlim, düşünür ve halk kitlelerini en çok etkileyen Müslüman ilim adamlarındandır. Onun kitaplarının büyük Müslüman halk kitlelerince en çok okunan eserler olduğu da söylenebilmektedir. Gazâlî'nin eserleri zaman içinde bazı Müslümanlarca bir ibadet telakkisiyle okunmuş, hatta İhyâ'nın bazı bölümleri vird olarak da okunmuştur¹⁵.

15 Karlığa 1996: 525.

Bir ihya kitabı olarak İhyâ'nın ve tabii ki bir muhyi, bir yeniden ihyacı olarak Gazâlî'nin Müslümanlar üzerindeki etkisi yüzyıllar boyu, hatta günümüze kadar sürmüştür; özellikle bu etki zihniyet dönüşümü konusunda olmuştur. Denilebilir ki, Gazâlî'nin etkisi daha sonraki dönemlerde kendi döneminden daha fazla olmuştur.

Son çözümlemede İhyâ'nın asırlar boyu, İslâm kültür havzasında oldukça etkili olmuş bir kitap olduğu tespit edilebilir. Gazâlî'nin İhyâ'sının etkisini anlamak için onunla ilgili yaklaşımlara kısaca bakmak işlevsel olacaktır.

Subkî'nin şu sözü birçok kimsenin İhyâ'ya bakışını ortaya koyabilir:

İlim ehli tarafından yazılan eserlerin hiçbiri olmasaydı da sadece İhyâ' kalsaydı, tek başına halkın ihtiyacını karşılamaya kâfi gelirdi.

Bu söz, İhyâ'ya ne kadar büyük bir mana ve misyon verildiğini göstermektedir.

Yine çağdaşı Abdülgafir el-Fârisî, Gazâlî için "İslâm'ın ve Müslümanların hücceti, din önderlerinin imamı, konuşma ve ifade kabiliyeti, mantık, zeka ve tabiat itibariyle benzeri görülmemiş bir kişi" nitelemesi yapmaktadır¹⁶.

Gazâlî'nin Hz. Peygamber'in müceddid hadisi çerçevesinde hicrî beşinci asrın müceddidi olduğu çokça zikredilmiş ve zikredilmektedir¹⁷.

Elbette İhyâ'u 'Ulûmî'd-Dîn'in etkileri içinde aldığı olumsuz tepkiler ve eleştirileri de hatırlamak gerek. İhyâ'ya karşı yayınlandığı andan itibaren çeşitli zamanda eleştiriler yöneltilmiş, hatta eserin yasaklandığı zamanlar olmuştur. Eserden dolayı Gazâlî'yi sapıklıkla itham edenler de olmuştur¹⁸. Bu olumsuz tepki ve eleştirilere rağmen İhyâ'nın etkileme başarısının üst düzeylerde olduğu söylenebilir. Bu başarının etki ve boyutlarını, sadece popüler Müslüman kültüründe değil, entelektüeller üzerinde de görmek mümkündür. Esasen eserin günümüzde çeşitli dillerde ve Türkçe'de hâlâ çok baskı yapmaya, hatta eskisinden daha fazla baskı yapıp yayımlanması, içeriğinin ne kadar doğru anlaşılıp anlaşılmadığı hususunu bir kenara bırakmak kaydıyla, onun etkisinin boyutlarını ortaya koyması bakımından önemli bir veridir.

Sonuç

Gazâlî'nin baş eseri olup kitapları arasında en popüler, en iz bırakmış çalışması olarak müşahede edilebilecek İhyâ'u 'Ulûmî'-Dîn, adında ifadesini bulduğu gibi bir ihya kitabı ve yeniden ihya veya diriliş projesidir; çünkü toplumu ihya etmek, İslâmî ilimleri, İslâm toplumunu, Müslümanların zihniyet dünyasını ve hayat tarzını yeniden inşa etmek ve yeniden kurmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu, bizzat Gazâlî tarafından İhyâ'u 'Ulûmî'-Dîn'de ifade edildiği gibi, kitabın başlığından, planından ve

16 Subkî, IV, 107'den Çağrıcı 1996: 490.

17 Karlığa 1996: 524.

18 Bkz. Orman 2002: 45.

muhtevâsından da çıkarılabilmektedir. Bu projenin ne kadar gerçeklik bulduğu ayrı bir konudur, âma İhyâ' ile böyle bir projenin varlığı açıktır.

Sonuç olarak denilebilir ki, tecdîd ve İhyâ proje ve hareketleri, İslâm toplumlarının tarihî serüveninde İmam Gazzâlî ile devam etmiş ve ondan sonra da farklı zaman dilimleri ve farklı coğrafyalarda ortaya çıkıp günümüze kadar süre gelmiştir. Hiç şüphesiz bu proje ve hareketlerin, muhtevaları, hedefleri ve başarı düzeylerinin ne olduğu ayrı bir konudur ve bu konunun ayrıca ele alınıp incelenmesi elzemdir.

Bibliyografya

Kur'an-ı Kerîm.

Çağrı, Mustafa (1996). "Gazzâlî". İslâm Ansiklopedisi, c. 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 489-505.

Ebû Davud (1969), Sünen, Hıms: Dâru'l-Hadîs.

el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (1982), İhyâ'u 'Ulûmî'd-Dîn, c. I-IV. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Gazzâlî Tûsî, Ebû Hâmid İmam Muhammed (1980), Kimyâ-yı Se'âdet, c. I-II. Tahran: Kitâbhâne-i Millî-yi İrân.

Gazzâlî, Ebû Hâmid (1967), el-Munkızu mine'd-dalâl, 7. bs. Tah. c. Salîbâ, K. Ay-yâd. Beyrut: Dâru'l-İnsân.

Gazzâlî (1990), el-Munkızu Min-ad-Dalâl, (Çev.: H. Güngör), İstanbul MEB.

Karlığa, H. Bekir (1996). "Gazzâlî, Eserleri", İslâm Ansiklopedisi, c. 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 518-530.

Kaya, Mahmut (2009). "Takdim", Filozofların Tutarsızlığı (Gazzâlî), 2. bs. İstanbul: Klasik Yayınları.

Mevdûdi, Seyyid Ebu'l-Alâ (1992), İslâm'da İhyâ Hareketleri, (Çev.: A. Ali Genç), 3. bs. İstanbul: Pınar Yayınları.

Okumuş, Ejder (2007), Kur'an'da Toplumsal Çöküş, 3. bs. İstanbul: İnsan Yayınları.

Okumuş, Ejder (2010), Toplumsal Değişme ve Din, 3. bs. İstanbul: İnsan Yayınları.

Okumuş, Ejder (2009). "Yenilenme: Yeniden İman Etmenin Adı". Diyanet Aylık Dergi. Sayı: 223, ss. 4-6.

Orman, Sabri (2002), Gazzâlî'nin İktisat Felsefesi, 2. bs. İstanbul: İnsan Yayınları.

Orman Sabri (1986), Gazzâlî, İstanbul: İnsan Yayınları.

Suruş, Abdulkerim (1989), Dinî Düşüncenin Yeniden Kurulması ve Dr. Ali Şerîati, (Çev.: Sabah Kara) Ankara: Kıyam Yayıncılık.

Wallace, Anthony F. C. (1956). "Acculturation: Revitalization Movements". American Anthropologist, Sayı: 58, ss. 264-282 [Türkçesi: Okumuş, Ejder

(2003). "Akkültürasyon: Yeniden İhyâ Hareketleri", Mesih'i Beklerken, der. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, ss. 19-44].

HABERLER / DUYURULAR

TDV İSAM Kütüphanesi İlahiyat Makaleler Veri Tabanı

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) www.isam.org.tr Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü, İslâmî ilimler alanında araştırmacılara katkıda bulunmak için çeşitli veri tabanı projelerini gerçekleştirmekte olup İlahiyat Makaleler Veri Tabanı da bunlardan birisidir. İlahiyat Makaleleri veri tabanı, hali hazırda üniversitelerimizin bünyesinde faaliyet göstermekte olan İlahiyat fakültelerinin dergileri başta olmak üzere dinî ve ilmî dergilerdeki makaleler ile sempozyum, kongre, konferans ve seminerlerde sunulmuş ve yayımlanmış tebliğleri kapsamaktadır. İSAM web sayfası üzerinden ücretsiz olarak araştırmacıların istifadesine açılmış olan veri tabanında bibliyografik künyelerinin yanında yayın izni alınabilen 17.692 makale/tebliğin tam metni PDF olarak verilmiştir (31 Eylül 2011 tarihi itibarıyla). Veri tabanından herhangi bir ücret ödmeden istifade etmek mümkündür. Özellikle İlahiyat fakültelerimizin değerli mensupları ile Diyanet İşleri Başkanlığımızda görevli Müftü, İmam, Müezzin, Vaiz, Vaize vs. din görevlilerimiz istifade edebilirler. Veri tabanına katkıda bulunmak isteyenler kutuphane@isam.org.tr e-posta adresine görüşlerini bildirebilmektedirler. İlahiyat makaleler veritabanına <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/tanitimmakale.php> adresinden erişmek mümkündür.

İlahiyat Makaleler Veri Tabanı İçerik Bilgileri

(31 Eylül 2011 itibarıyla)

Dergi	(108 ayrı derginin sayıları)	17.697 makale
Sempozyum	129	3.409 tebliğ
Kongre	12	436 tebliğ
İlmî Toplantı	7	81 tebliğ
Panel	3	31 tebliğ
Çalıştay	2	15 tebliğ
Konferans	1	21 tebliğ
Kolokyum	1	3 tebliğ
Armağan-Hatırat	3	5 makale
Editörlü eser	1	7 makale
21.416 makale künyesi internet üzerinden açıktır.		
17.692 makalenin tam metnine (PDF'sine) veri tabanından ulaşılabilmekte olup bilgisayarımıza indirebilirsiniz.		